

بازشناسی الگوها و شناخت فاکتورهای موثر بر شکل گیری حیات در معماری (مطالعه موردی؛ مساکن تاریخی مازندران)

میلاذ غلامی^۱، حمیدرضا رزمی^۲

^۱ دانش آموخته کارشناسی ارشد، مهندسی معماری، دانشگاه واحد آیت الله آملی، آمل، ایران.

^۲ دانش آموخته کارشناسی ارشد، مهندسی معماری، دانشگاه آزاد اسلامی، آزادشهر، ایران، عضو باشگاه پژوهشگران جوان و نخبگان.

نام نویسنده مسئول:

حمیدرضا رزمی

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۱/۷

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۳/۲۰

چکیده

استفاده از حیات، الگوی بسیار کهنی در ساخت و ساز مسکن بوده و به طور قابل ملاحظه ای در شهرهای مختلف ایران مورد استفاده قرار گرفته است، فضاهای سکونتی با بهره گیری از تدابیر مختلفی در اطراف حیات ها شکل گرفته اند نتیجه این نگرش، به حیات جایگاه ویژه ای به آن داده است. معماری مسکونی ایران در دوره معاصر از آنچه به عنوان معماری ارزشمند ایرانی یاد می شود فاصله گرفته و با معیارهای متعادل معماری ایرانی در خانه های تاریخی که تا قبل از سال ۱۳۰۰ ساخته شده اند، مطابقت چندانی ندارد. در حال حاضر به نظر می رسد معماری مسکن در ایران پاسخی به نیاز برای سکونت انسان بوده و نهایتاً شرایط آسایش جسمی را برای او فراهم می کند اما اغلب از حس آرامشی که خانه های تاریخی در فرد ایجاد می کردند بی بهره است. از ویژگی های مهم معماری خانه های ایرانی که پاسخگوی نیازهای ساکنان بوده می توان به درون گرایی، رعایت سلسله مراتب، انعطاف پذیری، حضور هم زمان سه نوع فضای باز- نیمه باز و بسته و همچنین ارتباط با طبیعت اشاره کرد که چنانچه با دقت نگاه شود در تمامی این موارد حضور حیات به عنوان اصلی ترین فضای باز خانه در گذشته بسیار پررنگ می باشد. حیات یکی از فضاهای شاخص در معماری گذشته ایران است، این فضا در بناهایی با کاربری های متفاوت حضور داشته به گونه ای که در بسیاری از خانه های تاریخی نقش و حضور پر رنگ آن قابل مشاهده است. پاسخگویی به نیازهای ساکنین، تعامل با طبیعت، شکل گیری متناسب فضا با شرایط اقلیمی و فرهنگی بستر و عوامل دیگر سبب شده است، حیات در خانه های تاریخی از اهمیت و ارزشی برخوردار باشد که امروزه به ندرت در معماری معاصر دیده می شود. تا به امروز مطالعات مختلفی پیرامون حیات در خانه های تاریخی صورت پذیرفته و هریک نتایجی را دربرداشته است. حال این سوال مطرح می گردد که: نقش حیات در معماری گذشته چه بوده است؟ و چگونه می توان به بازآفرینی نقش حیات در فضاهای مسکونی امروزی دست یافت؟ برای پاسخ دادن به این سوالات معمار معاصر بایستی شناختی دقیق از معماری سنتی و ویژگی های حاکم بر خانه های تاریخی داشته باشد تا بتواند خانه ای متناسب با فرهنگ بومی و ویژگی های اقلیمی آن منطقه طراحی کند. لذا این مسئله بستری لازم را برای نگارش پژوهش حاضر فراهم کرده است. از اینرو پژوهش حاضر با روش توصیفی- تحلیلی و با هدف بررسی و تحلیل شناخت فاکتورهای موثر بر شکل گیری حیات در معماری مساکن تاریخی مازندران پردازش شکل گرفته است که غالب مطالعات آن از نوع اسنادی (کتابخانه ایی) استوار بوده است. با استناد به نتایج این پژوهش می توان این گونه برآورد نمود که، که دوری از طبیعت رفته رفته زندگی انسان ها به چالش کشانیده است. آسایش رنگ و بوی دیگری گرفته و آرامش در خانه های مان جایی ندارد. دور شدن از لمس عناصر زنده و غیر زنده طبیعت، محرومیت از بوییدن آن حس دورماندن و ترد شدن است. با بازگشت به طبیعت و بهره گیری از عناصر آن در ساختمان های امروزی و استفاده از الگوهای غنی گذشته می توان زندگی را به شهرنشینی امروز هدیه کنیم.

واژگان کلیدی: معماری ایرانی، حیات، فضای باز، حیات مرکزی، مازندران.

مقدمه

گذشته تاریخی همواره بخش مهمی از هویت اجتماعی جامعه محسوب می شود و نوع بینش روایت گر تاریخی به دغدغه آن برای حفظ هویت که خود ماهیتی چندگانه داشته، مربوط می شود. این خود آگاهی تاریخی و تعلق خاطر به گذشته، عرصه ای را می گشاید که در آن، انسان در گفت و گو با گذشته تاریخی خویش قرار گرفته و به بازایی و درک جایگاه خویشن امروز دست می یابد. در این گفت و گوی گذشته و حال است که انسان تغییرات ضروری هویتی خود را کشف کرده و در دنیای امروز، هویت خود را باز تفسیر می نماید و در نهایت، به زندگی خود معنی می بخشد. دغدغه ایجاد کیفیت مطلوب در فضای معماری به عنوان یکی از اصلی ترین اهداف معماران و پژوهشگران این عرصه، توجه آنها را به مفاهیم و شیوه هایی جلب کرده که اصل آنها با اتکا بر تجربیات بشری و تسلسل هویتی دستاورد های انسان با نسل پیشین و پیش دانسته های انسان، بنیان نهاده شده است. از این منظر، نقش و کارکردهای الگو و دیگر مفاهیم مرتبط در حوزه اندیشه و عمل قابل بررسی است. با عطف به این موضوع، شناخت فاکتورهای موثر بر شکل گیری حیاط در معماری که گونه شاخصی از معماری سنتی ایران بوده و واجد رسالت حفظ ارزش های کهن فرهنگی است، از اهمیت ویژه ای برخوردار می گردد. در جریان این گونه از طراحی معماری که با هدف بازتاباندن گذشته تاریخی شکل گرفته است، طرح الگوهای قدیم معماری را باز یافته، آنها را بازخوانی کرده و بدین ترتیب در فرایند تداوم و تحول آن نقش ایفا می کند. معماری به مثابه یک هنر بصری، تجلی گاه کالبدی مجموعه ای از روابط، پدیده ها و عواملی است که تمامی نیازهای انسان را در فضا تحقق می بخشد. نیاز به خانه و سرپناه یکی از ابتدایی ترین و اساسی ترین نیازهای انسان است. خانه به عنوان مهم ترین گستره حضور و رشد انسان و همچنین اولین طرح و گسترده ترین دستاورد در معماری که حجم بالایی از آن را به خود اختصاص داده است، به فراخور موضوع بیشترین کاربری را برای انسان دارد، بنابراین می تواند به بهترین وجه بستر تبلور فرهنگ ایرانی و مؤلفه های آن باشد [1]. از اینرو ضرورت حفظ فرهنگ ایرانی ایجاب می کند بازگشتی اندیشمندانه به معماری خانه سنتی ایران شود و از ویژگی ها و عناصر اصلی آن برای خلق شیوه های جدید از معماری مسکونی همراه با تکنولوژی جدید و مقتضیات روز استفاده کرد. یکی از عوامل مهم و تأثیرگذار در شکل گیری الگوی خانه ایرانی ساختار فضایی است و حیاط از اهمیت ویژه ای در ساختار فضایی خانه های سنتی برخوردار است. حضور "حیاط" در طیف وسیعی از خانه های ایرانی نشان دهنده اهمیت این فضا در بسترهای مکانی متفاوت بوده و بررسی و شناخت آن می تواند نقش بسزایی در فهم معماری و شناخت چگونگی رابطه متقابل آن با محیط را به دنبال داشته باشد. حوزه رواج خانه های حیاط دار در کشور های اسلامی زنجیره ای طولانی از ایران تا شمال آفریقا را شامل می شود. در هر کدام از مناطق یاد شده معماری خانه های حیاط دار با توجه به ویژگی های اقلیمی هر محل و فرهنگ معماری رایج شکل گرفته است. شکل گیری بنا در معماری ایران چه به صورت منفرد و چه به صورت مجتمع همزمان و هم مکان براساس ترکیب سه الگوی فضای باز، بسته و نیمه باز صورت گرفته است [2]. در خانه های تاریخی حیاط به عنوان اصلی ترین فضای باز، همزیستی با طبیعت را نمایندگی می کند. بناهای حیاط دار در ایران قدمتی هشت هزار ساله دارند. حیاط به عنوان یکی از مهمترین عناصر فضایی در شکل گیری معماری، علاوه بر عملکردهایی نظیر ایجاد مفصل ارتباطی، سازمان دهی فضا و ایجاد حریم (همان) به عنوان یک پدیده اقلیمی عمل میکند. سازمان دهی و بهره وری فضاهای پیرامونی، یا به اصطلاح استفاده از خانه های چند کله ای یکی از کارکردهای متأثر از اقلیم حیاط در طراحی خانه بوده است. حیاط اتاقی است بدون سقف با بدنه های مشخص، کفی آراسته از درخت و خاک و آب و به عنوان جزئی ناگسستنی از معماری ایران به شمار می رود و بنا به شرایط فرهنگی، اقلیمی، سنتی و مذهبی، در انواع گوناگون معماری به کاربرده می شود. حیاط به عنوان یکی از عناصر فضایی شاخص در معماری گذشته ایران، در بسیاری از پژوهش های صورت گرفته در حوزه معماری، مورد توجه بوده است [3]. این فضا در بناهایی با کاربری های متفاوت حضور داشته و نقش فعالی در رابطه با تعاملات فضایی ایفا کرده است. الگوی حیاط مختص منطقه ای خاص نبوده و وجود آن در بسترهای مختلف قابل مشاهده است. نقش های متعدد حیاط در رابطه با مناسبات اقلیمی، فرهنگی و... سبب شده است، این فضا قابلیت بررسی از جهات مختلف را دارا باشد. به همین جهت تا به امروز تحقیقات متعددی بارویکردهای متفاوت، حیاط را مورد مطالعه قرار داده است. هریک از این مطالعات در نوع خود ارزشمند بوده و ابعادی از وجوه این فضا را آشکار ساخته است. حال در پژوهش حاضر قصد بر آن است که به بررسی و تجزیه و تحلیل نقشه های بافت های مسکونی تاریخی شهرهای مازندران به عنوان رکن اصلی مطالعات پرداخته ایم و از اسناد و مدارک

نوشتاری در رابطه با موضوع بازشناسی الگوها و شناخت فاکتورهای موثر بر شکل گیری حیاط در معماری مسکن تاریخی مازندران استفاده شده است. بدین ترتیب بسیاری از استنتاج های مربوط به نحوه ی شکل گیری حیاط از راه تطبیق و بررسی نقشه های موجود بدست آمده است. این پژوهش در ابتدا به معرفی گونه های مسکونی و مطالعه خانه های سنتی در بافت شهری در اقلیم مازندران پرداخته و ضمن تاکید بر ویژگی های کالبدی و فرم حیاط این خانه ها الگوهای مناسب با رویکرد اقلیمی منطقه را مورد بررسی قرار داده است.

روش شناسی

روش های این پژوهش عبارتند از:

پژوهش توصیفی:^۱ این پژوهش آنچه را که هست توصیف و تفسیر می کند و به شرایط موجود، عقاید متداول، فرایند های جاری، آثار مشهود یا روند های در حال گسترش توجه دارد.

تحلیل محتوای کالبدی:^۲ روشی است به منظور دستیابی به ویژگی های مختلف کالبدی بنا و ابنیه مسکونی در استان مازندران و مطالعات صورت گرفته و در سایر تحقیقات مشابه و استفاده از آن برای استنتاج جدید؛ لذا هدف اصلی و عمده در تحلیل محتوا، بررسی و تحلیل ارتباطات اجتماعی جهت دستیابی و اندازه گیری متغیر ها می باشد.

مورد پژوهی:^۳ جامعه تحقیق، معماری مسکن تاریخی مازندران می باشد. روش نمونه گیری، هدفمند و ابزار جمع آوری اطلاعات منابع مکتوب، اسناد، نقشه ها، نگرش و مشاهدات عینی بوده است و روش تجزیه تحلیل داده ها، تحلیل محتوا می باشد. در این روش سعی گردیده است که موارد مطروحه در نمونه ها مورد بررسی و نتایج مطروحه به آن استخراج گردد.

ادبیات تحقیق

حیاط^۴

از پیشینه واژه خانه برمی آید که نشان دهنده فضایی ساخته شده است که ممکن است فضای باز داشته باشد یا نداشته باشد و چه بسا بتوان بیان کرد که این واژه اغلب برای فضاهای ساخته شده بکار می رفته است. شاید به همین علت است که از واژه خانه در ایران باستان برای نامیدن فضایی که امروزه از آن با نام -اتاق- یاد می شود استفاده می کردند. این در صورتی است که در بعضی دوره ها خانه به معنی -سرا- و آنچه امروزه به آن -خانه- گفته می شود استفاده می کردند. در متن تاریخی بیهقی به خوبی معنای واژه سرا به فضایی که ترکیبی از فضاهای ساخته شده سرپوشیده و باز و خانه به فضای ساخته شده یا اتاق، بیان شده است. در شکل گیری خانه های درون گرا حیاط نقش مهمی داشته است. حیاط در فرهنگ دهخدا به معنی محوطه و هر جای دیوار ست و سرای و خانه آماده است [4]. این واژه در فرهنگ عمید نیز این چنین معنی شده است: جمع حائط به معنی دیوار و بستا، در فارسی به معنی صحن خانه و زمین جلو ساختمان می گویند. واژه های ساحت، میان سرا، صحن سرای نیز به همین معنی هستند. در بعضی متون قدیمی سرابستان به معنی باغ کوچک متصل به خانه و ساحت به معنی حیاط بیان شده است. واژه حیاط هم برای فضای باز خانه و هم در مواردی برای فضاهای باز برخی از ساختمان های عمومی و دیوانی بکار گرفته می شده است. حیاط در خانه ایرانی هندسه کامل دارد، در حالی که عرصه (زمین) آن نامنظم است. این خصوصیت گویای آن است که طرح اندازی خانه از حیاط آغاز می شود. معمار در نخستین اقدام حیاط خانه را با شکلی کامل در میانه زمین مکان یابی می کند و در قدم بعد فضاهای سرپوشیده (نیمه بسته) و بسته را گرداگرد آن طرح می کند [5]. آغاز طراحی مسکن از حیاط، نشانه اصلی بودن و اهمیت نقش آن است که مرکز فضا و مفصل همه عناصر خانه است. از سوی دیگر دارا بودن هندسه کامل برای حیاط شرط اصلی است، زیرا زیبایی شناسی کلاسیک ایران هندسه کامل را به عنوان زیبایی می داند. اینکه حیاط باید هندسه

1. Descriptive Research
2. Content Analysis
3. Case Study
4. Courtyard

راست گوشه داشته باشد از چنان اهمیتی برخوردار است که پیش از هر اقدام دیگر در معماری خانه به آن پرداخته می شود تا امکان تحقق آن فراهم آید. در این فضا حس زیبا دوستی انسان ارضا می شود. حیاط خانه ایرانی گزیده نمادین طبیعت است. آب، درخت، گل، پرند اجزای اصلی منظره سازی آن است. ساماندهی حیاط با عناصر منظر شرط اصلی در معنا بخشی و ایجاد حس زیبایی در آن است. حیاط که نقا اصلی را در فضا سازی خانه بر عهده دارد، با منظره سازی طبیعت گرا و سمبلیک کامل می شود [6].

کارکردهای حیاط

یکی از اولین کارکردهای حیاط، ایجاد نشانه های تملک می باشد. حیاط افزون بر ایجاد وحدت میان عناصر، ارتباطی بین این عناصر برقرار می کند. حیاط در شهر، عبور دهنده جریان هوای مطبوع به فضاهای محل بوده (این مورد در اقلیم گرم و مرطوب نکته ی بسیار مهمی تلقی می شود) در حین اینکه سازماندهی فضاهای محل را در کنار خود به عهده داشته است. این سازماندهی با توجه به عوامل موثر در آن یکی از با اهمیت ترین عملکرد های حیاط در طراحی خانه بوده است [5]. در مناطق گرم و خشک که نیاز به زیرزمین برای گذراندن تابستان های گرم وجود داشته است، ورودی های آن (زیرزمین) در حیاط تعبیه می شده است. عامل دیگر در سازماندهی فضاها در اطراف حیاط، ایجاد حریم امن و آرام برای آسایش خانواده بوده است که خانه های درونگرا یا با ایجاد فضایی در گوشه ای از یک حیاط و خارج از محیط خصوصی خانواده و یا با ساختن حیاطی دیگر به نام بیرونی به این هدف دست یافته اند. در گذشته خانه ها یا یک حیاط مرکزی یا حیاط کاملاً مجزای اندرونی و بیرونی داشته اند. حیاط اندرونی که به نارنجستان نیز معروف است، نزدیک مطبخ بوده و زنان خانه در آن جمع می شده اند، در این حیاط، گیاهان بومی و گیاهانی که احتیاج به مراقبت بیشتر دارند، کاشته می شده و به طور کلی فضایی بسیار خصوصی برای اهالی خانه بوده است. منظور از حیاط بیرونی همان حیاط مرکزی خانه است که نقش فضای تقسیم کننده را نیز ایفا می کند. حیاط مرکزی خود به دو نوع متفاوت تقسیم می شود: گودال باغچه و حیاط مسطح. انواع حیاط با توجه به نوع کارکرد آن ها: حیاط اندرونی، حیاط بیرونی، حیاط خلوت، بهار بند، حیاط نارنجستان، بهار خواب (نوعی حیاط در حیاط) سرابستان، حیاط روضه و سیاه بازی [7].

انواع حیاط از لحاظ کالبدی - کارکردی

در دسته بندی کلی می توان انواع حیاط را در خانه های درونگرا از جنبه های کالبدی - کارکردی به هشت گروه به شرحی که در ادامه می آید، طبقه بندی کرد. عناصر و فضاهای پیرامون هریک از این حیاط ها و چگونگی طراحی آنها با کارکردهایشان متناسب است [8].

حیاط مرکزی^۵

حیاط مرکزی، نامی است که به طور معمول به انواع متنوعی از حیاط هایی گفته می شود که در آنها دست کم در یک سمت و دست بالا در چهار سوی آن ها فضای ساخته شده وجود دارد و تنها یا مهم ترین و اصلی ترین فضایی برای تأمین نور، تهویه، ارتباط درونی و برخی کارکرد های دیگر برای خانه است. جای گرفتن فضا های ساخته شده در پیرامون حیاط و به ویژه در حیاط خانه های بزرگ و بسته شدن این گونه حیاط ها در چهار سمت با اتاق ها یا دست کم با دیوار، سبب نام گرفتن آن به حیاط مرکزی شده است. در متون کهن آن رامیان سرا خوانده اند [7].

گودال باغچه^۶

گودال باغچه، به گونه ای از حیاط های مرکزی گفته می شود که سطح آن پایین تر از سطح معبر یا کف بخش اصلی خانه (یا سایر انواع بناها) ساخته شده باشد. در مواردی گودال باغچه قسمتی از سطح حیاط مرکزی را در بر می گیرد و حیاط دارای دو سطح می شود. سبب ساخت گودال باغچه به طور معمول دسترسی به آب جاری بود که در برخی از مناطق شهرهای کویری از زیر قسمتی از خانه ها عبور می کرد؛ و نیز شکل دادن به فضایی خنک، حوضخانه یا سردابی برای اقامت در تابستان و مانند اینها. این نوع از حیاط تنها در برخی از شهرهای مرکزی و کویری کشور طراحی و ساخته می شد [8].

5. Central Courtyard

6. The Pit of the Garden.

نارنجستان^۷

نارنجستان، نام نوعی حیاط کوچک بود که در گذشته در قسمتی از برخی خانه های بزرگ ساخته می شد و پیرامون آن شماری اتاق طراحی و ساخته می شد که به ویژه در پاییز و زمستان، با خشک شدن درختان خزان پذیر، فضایی سبز و مطبوع را برای ساکنان خانه فراهم می کردند. اندازه این حیاط کوچک تر از حیاط اصلی خانه بود، تا در سرمای شدید زمستان، امکان سرپوشیده کردن آن به وسیله چادر فراهم آید، تا بدین ترتیب هم بتوان هوای آن را کنترل کرد و هم خشک شدن درختان رادر سرمای شدید مانع شد [9].

حیاط خلوت^۸

حیاط خلوت، نوعی حیاط بود که به طور معمول جنبه ای فرعی و خدماتی داشت و در قسمتی از فضای خانه برای تأمین نور و تهویه، یا به عنوان فضایی باز برای برخی از فضاهای خدماتی طراحی و ساخته می شد و موقعیت و شکل آن بسیار متنوع بود [9].

سرابستان

سرابستان، در بیشتر موارد به بخشی از حیاط گفته می شد که به شکل باغی کوچک یا باغچه ای بسیار بزرگ بود که به شکل پیوسته به خانه طراحی و ساخته می شد و هدف در واقع ایجاد باغی کوچک و محدود در ترکیب با فضای خانه بود. در برخی از موارد، حیاط اصلی بخش سکونتگاهی به شکل "U" ساخته می شد و سمت باز آن در کنار باغ کوچک یا سرابستان قرار می گرفت، مانند خانه پیرنیا در نایین [9].

مहतابی^۹

مहतابی، عرصه و فضایی باز و بدون سقف بود که به طور معمول در بسیاری از خانه ها کمی بالاتر از سطح کف حیاط قرار داشت. در مواردی، به فضای رو باز واقع در بالای طبقه همکف یا سایر طبقه ها که در زمان های پراکنده مورد استفاده قرار می گرفت، महتابی می گفتند. از این فضا، همان گونه که از نامش آشکار است، بیشتر در اوقاتی که هوا مناسب بود و هنگام غروب آفتاب یا شب های महتابی و نظایر آن استفاده می شد [10].

بهاربند

بهاربند، حیاط کوچک و محدودی بود که در کنار طویله برخی از خانه های بزرگ و اعیانی، برای نگهداری چهار پایان در هوای باز، ساخته می شد [10].

حیاط جانبی

حیاط جانبی، به حیاطی گفته می شد که پیرامون فضایی ساخته شده یا در یک یا چند طرف آن شکل می گرفت، لیکن از نظراصول طراحی، نقش کانونی مانند حیاط مرکزی واقع در نواحی گرم و خشک را نداشت. این نوع حیاط در خانه های برخی از نواحی مانند گیلان و مازندران رواج داشت [10].

محوطه

محوطه، نوعی فضای باز وابسته به واحدهای مسکونی در نواحی جنگلی و سرسبز بود که تنها با پرچین یا عناصری مانند آن محدود و مشخص می شد و فاقد دیوار به عنوان عنصر محدود کننده بود [11].

بام

بام، در مواردی قسمتی از بام طبقه همکف به گونه ای طراحی می شد که به عنوان تراس یا महتابی برای طبقه اول مورد استفاده قرار می گرفت. در برخی از شهرها مانند دزفول در گذشته به مثابه روش معمول، عمومی و ضروری در فصل بهار و تابستان از پشت بام ها برای گذراندن فراغت یا شام خوردن و خواب استفاده می کردند و برای این منظور غالباً دیواری دور بام به صورت

7. Orangery

8. Backyard .

9. Terrace .

مشبك می ساختند كه هم هوا جریان یابد و هم محرمیت و حریم فضا برای راحتی افراد خانواده حفظ شود. اهمیت این فضا چندان كمتر از برخی انواع حیاط مانند حیاط خلوت یا حیاط جانبی نبود [12].

ساختار و هندسه حیاط

حیاط بیشتر خانه های ایرانی به شكل مستطیل می باشد. هندسه به مثابه بیان شخصیت اعداد به انسان سنتی این اجازه را میدهد كه فرآیندهای طبیعی را بیشتر بررسی كند. مثلث، مربع، دایره صرفا چند شكل نیستند آنها اساسا واقعیتی را در خود دارند كه درك آن به وسیله تاویل انسان را به دنیای تشابه ها و تمثیل ها و در نهایت به حقیقت می رساند. یکی از اصول حاكم در معماری ایرانی توجه به نظم هندسی فضای باز درونی بناها است، یعنی در صورتی كه زمینی قناس باشد قناسی را توسط فضای كالدی حل مینمایند. به عبارت دیگر حیاط (فضای باز) همواره از نظم هندسی (اكثرا به شكل مستطیل) برخوردار بوده است [13].

درونگرایی و برونگرایی

الف: درونگرایی: در شكل گیری و ساماندهی ساختمان و به ویژه خانه های سنتی، باورهای مردم، بسیار كارساز بوده كه یکی از این باورها، ارزش نهادن به زندگی شخصی و حرمت آن و نیز عزت نفس ایرانیان بوده كه این امر به گونه ای معماری ایران را درونگرا ساخته است. درونگرایی در جست وجوی حفظ حریم محیطی است كه در آن شرایط كالدی با پشتیبان تفكر، تعمق و عبادت به منظور رسیدن به اصل خیش و یافتن طمانینه خاطر و آرامش اصیل در درون، به نظمی موزون و متعالی رسیده است. به طور عام و براساس تفكر شرقی و در زمین های اسلامی جوهر فضا در باطن است و حیات درونی، به وجودآورنده اساس فضا است. امر توجه به مسائل درونی براساس فرهنگ، نوع زندگی، آداب و رسوم و جهانبینی شكل گرفته است كه همواره با مسائل محیطی جغرافیایی و جهانبینی معنای نهایی خود را به دست آورده است. معنایی كه از فطرت خود انسان نشأت گرفته است [14].

ب: برونگرایی: ساختمانهایی كه نورگیری، تهویه و دسترسی به فضاهای داخلی آنها از طریق فضای باز پیرامونی واقع در بیرون آنها صورت می گیرد و پنجره ها، درها روزن های آن به بیرون سازمان یافته اند باز بود و از هر سو به سمت بیرون باز میشدند. بخش بیرونی آذین های بیشتری نسبت به اندرونی داشت. كوشك ها ساختمانهایی برونگرا بودند كه گرداگرد آنها بیشتر خانه های غربی یا شرق چنین اند. اگر این ساختمان ها را در یک میانسرای بزرگ هم بسازند باز هم برونگرا هستند. خانه های برونگرا در برخی سرزمین های ایران نیز ساخته میشود. مانند كردستان لرستان و شمال ایران. همانطور كه گفته شد، در مناطق مرطوب از بهترین روش های اقلیمی جهت تنظیم شرایط محیطی، استفاده از جریان باد و تهویه هوا است. لذا برعكس ساختار های درونگرایی مناطق خشك كه سعی در قرار دادن بخشی از ساختمان در درون زمین و محصور نمودن كل ساختمان از چهار طرف می باشد، در این منطقه جهت تامین آسایش، ساختمان را تا حد ممكن در ارتفاع و بلند و از دو یا چهار طرف باز و به صورت برونگرا احداث می كنند [15].

نحوه استقرار

عوامل تاثیر گذار در نحوه استقرار حیاط عبارتند از:

الف: اقلیم

جهت استقرار ساختمان نقش مهمی در تامین بخشی از نیازهای حرارتی فضا های داخلی بطور طبیعی ایفا میکند. كسب حداقل انرژی خورشیدی در مواقع گرم سال حداكثر انرژی خورشیدی در مواقع سرد سال و نیز جلوگیری از تابش مستقیم آفتاب به داخل بنا در مواقع گرم از اهداف عمده طراحی در جهت مناسب استقرار ساختمان محسوب می شود. اقلیم یکی از مهم ترین عوامل زیست محیطی است كه چگونگی رفتار و حالات کلی انسان ها نقش اساسی را ایفا می نماید. یکی از اثرات مهم اقلیم در زندگی انسان ها، ساخت و ساز مساكن مطابق با این شرایط و ایجاد شرایط آسایش حرارتی به وسیله پارامترهای اقلیمی می باشد. شرایط گوناگون آب وهوایی و اقلیم تاسیر بسزایی در شكلگیری فضاهای معماری و نحوه به كارگیری آنها دارد. "تجربیات معماری

بومی در پهنه معماری ایران، خود گواه و تأکیدی بر اندیشه فرم زایی ملاحظات اقلیمی در معماری است" در این میان حیاط به عنوان یکی از مهمترین عناصر فضایی در شکلگیری معماری علاوه بر عملکردهایی نظیر مفصل ارتباطی، سازماندهی فضاها و ایجاد حریم، به عنوان یک پدیده اقلیمی عمل می کند. "از ۹۰۰۰ سال قبل تا به حال به نظر میرسد تفاوت های معین و جداگانه ای باقی مانده است. نخست آنکه ظاهر بیرونی جایگزین حیاط خانه ها شده است [22]. در زمان امروز این اصل مهمی است وقتی میخواهیم راجع به پتانسیل های استفاده از حیاط خانه ها تعریف کنیم. اقلیم و موقعیت قرارگیری تأثیر بسزایی در شکل گیری ساختمان دارد خصوصاً در مازندران هرچه از شرق به غرب می رویم تأثیر اقلیم و فرهنگ را در شکل گیری بنا ها بیشتر نظاره می شود. خانه ها در شهر ها و روستاهای مازندران متفاوت است. استان مازندران را براساس خصوصیات دما و بارش و توپوگرافی منطقه می توان به دو نوع آب و هوای معتدل خزری و آب و هوای کوهستانی تقسیم کرد. سواحل دریای خزر با آب و هوای معتدل و بارنگی فراوان از جمله مناطق معتدل محسوب می شود. این منطقه که به صورت نادری بین رشته کوه البرز خزر محصور شده از جلگه های پستی تشکیل شده که هرچه به طرف شرق پیشروی می کند، رطوبت و اعتدال هوا کاهش می یابد. در حقیقت رشته کوه های البرز که حد فاصل دو آب و هوای متضاد هستند. جلگه های پست خزر را از فلات مرکزی جدا می کنند. از جمله های ویژگی های این اقلیم، رطوبت زیاد هوا و اعتدال درجه حرارت آن است. دمای هوا در روزهای تابستان معمولاً بین ۲۵ تا ۳۰ درجه سانتی گراد و شب ها بین ۲۰ تا ۲۳ درجه سانتی گراد و در زمستان بالای صفر است. در این منطقه بارندگی بسیار زیاد و در تابستان به صورت رگبار است [16].

ب: فرهنگ

شناخت اصول و مباحث اساسی توصیف و تبیین رفتار انسان به درک رابطه ی کالبد - رفتار کمک می کند. این شناخت به معماران نشان می دهد که محیط چگونه می تواند نیازهای مردم با پیشینه های مختلف، تجربیات زیباشناختی مختلف و الگوهای فعالیت متفاوت را تأمین کند. این شناخت ما را قادر می سازد که با اطمینان پیش بینی کنیم و متکی به دانش خود باشیم. با توجه به اثبات قابلیت های حیاط در پاسخدهی به نیازهای کالبدی- انسانی و روانی - اجتماعی افراد، و از سویی دیگر کاهش نقش برخی از نهادهای اجتماعی مانند خانواده که منجر به افزایش فردگرایی در جامعه شده است. مفاهیم و معانی وسیع و متنوعی را میتوان برای فرهنگ بیان کرد. از آنجایی که هر جامعه و تفکری بر پایه ی جهانبینی خویش، برای فرهنگ تعریفی ارائه می نماید. بررسی اجمالی تعاریفی که برای فرهنگ ارائه میشود حکایت از ریشه تقریباً واحد آنها دارد. فرهنگ موضعی انتزاعی و هم عرض با سایر امور جامعه نیست، بلکه فرهنگ فضایی معنوی است که فرد یا جامعه در آن فضا مشی می کند. ب. رای مثال تأثیر فرهنگ در زمینه های متفاوت زندگی از جمله در هنر و معماری و شهرسازی و توسعه و شیوه زیست و حتی فرآورده های صنعتی امری غیرقابل انکار است. به این ترتیب فرهنگ مورد نظر مجموعه باورها، دانش ها، معارف، آداب و رسوم و ارزشهایی است که جامعه ای بر مبنای اعتقادات خود آن را تکامل بخشیده و براساس آن مجموعه مشی می نماید، و در این روند، هدف او رسیدن به تعالی و تکاملی است که جهان بینی اش برای او تعریف و تبیین نموده است [15].

ج: باورها و اعتقادات

رعایت حریم خصوصی مسکن در بسیاری از آیات قرآن مورد اشاره قرار گرفته و برای مثال در سوره نور آمده است: "ای کسانی که ایمان آورده اید، به خانه ای غیر از خانه خودتان وارد نشوید، تا زمانی که اجازه گرفته باشید و به اراد منزل سلام کرده باشید و اگر کسی در منزل نباشد، وارد نشوید تا زمانی که اجازه یابید، اگر از شما خواستند که باز گردید پس داخل نشوید، که این کار باعث اخلاص بیشتر می شود، و خدا آگاه است که شما چه می کنید. پس هرکسی که بپوشاند معصیت خود را در خانه ی خود، و در خانه ببیند، جایز نیست تجسس بر او، مگر آن که ظاهر شود از خانه، ظهوری که آن را بداند کسی که در بیرون است، همچو آواز سازها از طنبور و عود و آواز مستان و کلمات ایشان که مالوف است میان ایشان و همچنین او را می رسد در رفتن [در خانه] اگر بوهای شراب آید، و بقراین بداند که ایشان می خورند، و گاه است که شراب یا ملاهی را در زیر جامه پوشیده می دارند، پس اگر فاسقی را ببیند که در شیب دامن او چیزی هست، جایز نیست او را کشف کند. مادام که ظاهر نشود و به علامت خاص بدو، همچو رایحه یا غیر آن [17]. توجه داشته باشید که در مکانهای خاصی (مانند یونان و ترکیه) فرم ها براساس منطقه، فرهنگ، مذهب، فرم، نوسازی و غیر همزیستی دارند نکته ای نیز مربوط به تمایز میان شکل و فرم است و شامل

یک ویژگی مهم از حیاط خانه میشود، تفاوت در مکانیزم حریم خصوصی؛ مکانیزم آنها اساساً تأکید بر حفظ حریم خصوصی با استفاده از عناصر فیزیکی (مثل دیوارها و درها) اغلب نه همیشگی برای حفظ حریم خصوصی وجود داشت. حیاط مکانی مناسب برای ارتباط انسان با عناصر طبیعی است. حیاط مرکز و قلب خانه است و وجود حیاط مرکزی در خانه های سنتی ایران، نمودی از درون گرایی است. یکی از ویژگی هایی است که درجه اهمیت به باطن را در مقابل توجه به ظاهر متجلی می سازد. تأکیدی بر عالم غیب و تفسیری بر یکی از صفات الهی باطن است. در زندگی فرد مسلمان، تأکید بیش تر به ابعاد درونی و معنوی در مقایسه با ابعاد بیرونی و مادی است. تأکید بر شخصیت فرد و اعضای خانواده و این مفهوم نمادین در خصوصی ترین عرصه زندگی او، در حیاط خانه ظاهر شده است. توجه به اصل چیزها و باطن، حیاط خانه سنتی ایرانی را در مرتبه بالاتری از فضای باز قرار داده است [18].

د: اقتصاد

عاملی که به صورت بنیادین در معماری تأثیر گذار است و معماری را پیش می برد اقتصاد و پول است. مبانی نظری معماری مجموعه و نظامی از داده ها و مفاهیم است که به توصیف و تبیین پدیده انجام میدهد. معماری یعنی ارائه توصیفی فنی از یک سیستم که نشان دهنده ساختار اجزاء آن ارتباط بین آنها و اصول وقواعد حاکم بر طراحی و تکامل آنها در گذر زمان باشد. اقتصاددانشی است که با توجه به کمبود کالا و ابزار تولید و نیازهای نامحدود بشری به تخصیص بهینه کالاها و تولیدات می پردازد. [19]

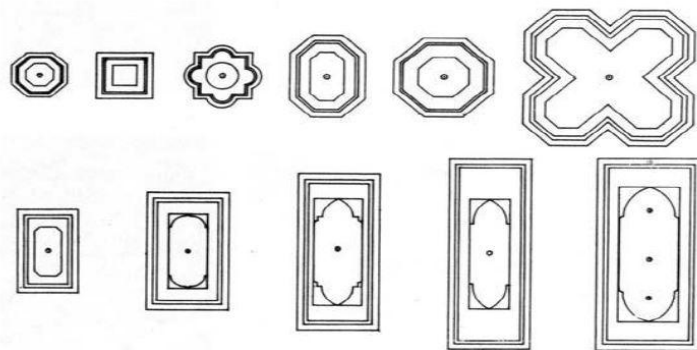
نحوه ارتباط با طبیعت (فضای سبز)

توجه به عوامل طبیعی به ویژه طبیعت شکل گرفته در حیاط ها در کنار مجموعه های مسکونی می تواند کیفیت زندگی را ارتقاء بخشیده و مسکن را فضای مطلوب تری برای رشد و تعالی انسان قرار دهد. پیدایش احساس بیگانگی یکی از سرچشمه های مشکلاتی است که امروزه گریبان گیر مردم جهان گشته است و این مساله بیش از همه بین مردم و محیط مصنوع آنها ظاهر می گردد [23]. تأثیرات دید به درختان و منابع طبیعی همانند تقلیل استرس، سر حال شدن، کاهش فشار خون، افزایش تأثیرات مثبت و کاهش عصبانیت و پر خاشگری از نتایجی می باشد که harting به آن دست یافت. در گذشته تصویری محدود از فضاهای باز و سبز وجود داشت؛ به طوری که این فضاها محدود به باریکه ای از آب، فواره، چند بوته گل و باغچه می باشد. باغچه ها با درختانی که نیاز چندانی به آبیاری ندارند، ضمن تأمین سایه و ایجاد زیبایی در فضای حیاط، کمبود رطوبت هوای محیط را جبران می کنند. این فضاهای سبز با جذب پرتو های خورشیدی مانع از منعکس شدن مجدد این پرتوها و افزایش ناخواسته گرما می شوند. در پاره ای از موارد این درختان نقش یک بادشکن را اجرا می کنند آینه در شماری از شهرهای اسلامی و ایرانی، در برخی از خانه هایی که حیاط آن ها بسیار کوچک بود و باغچه وجود نداشت، تنها ممکن بود از چند گلدان برای زیبا ساختن فضای حیاط استفاده شود. در برخی از سرزمین ها مانند اسپانیا از گلدان، بسیار فراوان و حتی به صورت نصب شده بر روی دیوارهای حیاط استفاده می کردند [20].

حوض

حیاط مکان مناسبی برای ارتباط انسان با عناصر طبیعی و از جمله آب است. آب به صورت پنهان و آشکار، مهم ترین نقش را در شکل دهی بافت سنتی به عهده دارد. مواقعی که آب روان قنوات از اعماق بسیار پایین نمیگذرد، راه حل دیگری مورد استفاده قرار میگیرد. در این حالت آب به صورت آشکار میگیرد و در مرکز صحن حیاط اصلی ظاهر می شود. حوض و آب نما در حیاط خانه های ایرانی اهمیت بسزایی داشته و دارد (شکل یک). یکی از عناصر مهم تشکیل دهنده حیاط ها، وجود آب و حوض است [23]. حوض های حیاط های سنتی از نظر فرم بسیار متنوع؛ گاه شش ضلعی، دوازده ضلعی و اغلب مستطیل شکل بوده اند، با تناسب طولی بوده اند و در بعضی شهرها مثل شیراز حوض ها را گرد می ساختند. غالباً حوض را در یکی از محوره های اصلی فضای خانه احداث می کردند به طوری که طول حوض در امتداد طول فضای منزل قرار گیرد. در معماری اسلامی ارتباط حوض با حیاط، در قرون وسطی وقتی که استمرار آبنا در مرکز حیاط با فرم های متفاوت مورد تأکید قرار میگیرد بسیار به یکدیگر نزدیک میشود. گذشته از آنکه حوض در حیاط به دلیل تلطیف هوا و محلی برای وضو و همچنین شست و شو ذخیره آب برای آبیاری

باغچه ها در نظر گرفته شده است، حضور آب در حوض در دل حیاط به عنوان نماد زندگی، بهشت، پاکی و نشانه زیبایی و آبادانی در فرهنگ اسلامی است و گذشته از جنبه های مصرفی آن بیشتر به دلیل جنبه های آیینی آن مورد استفاده قرار گرفته است. در حیاط خانه ها، حوض برای انعکاس زیبایی محیط و نمایش زیبایی آفریده شده توسط معمار استفاده می شده است [21].

شکل یک- تنوع فرم حوض های سنتی در حیاط ها (باغ نظر، ۱۳۸۵)

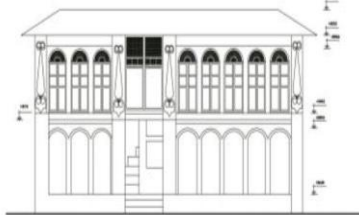
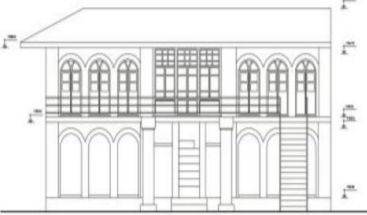
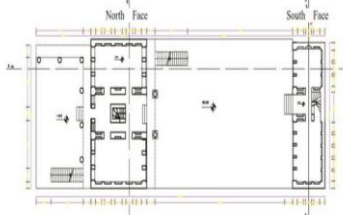
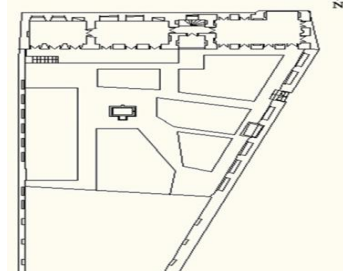
عوامل مهم و اصلی در شکل گیری حیاط را با توجه به مطالعات گذشته مورد بررسی و واکاوی قرار دادیم و به فاکتورهای فوق رسیدیم با توجه به این پارامترها حال می خواهیم به بررسی آن در منطقه مازندران بپردازیم و آن پارامتر را در حیاط های مازندران مورد بررسی قرار دهیم. تاثیرپذیری از عوامل محیطی، از عوامل فرهنگی و تاریخی نیز تاثیر بسیاری می پذیرفتند، درحالی که چگونگی فضاهای سکونتگاهی به دلیل ضرورت انطباق پذیری با محیط و شرایط طبیعی تنها برای انسان و فضای زیست او، بلکه برای بقای بهتر همه موجودات زنده حیاتی بود [22].

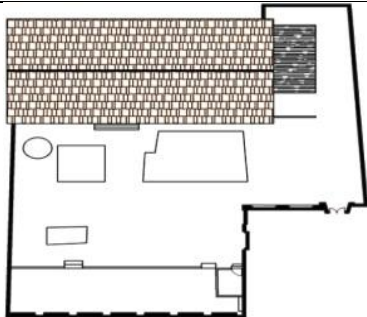
معرفی نمونه های مورد بررسی در مازندران

خانه های مرکز مازندران

جدول (۴): نمونه های مورد مطالعه از مساکن بومی مرکز مازندران

نمونه های مورد مطالعه از مساکن بومی مرکز مازندران	
ویژگی های کلی بنا	نمونه مورد مطالعه
موقعیت جغرافیایی: بابل، خیابان مدرس - جنب گنجینه بابل توضیحات: خانه تاریخی آقا جان نسب بابل "در محله "برج بن" یکی از محلات قدیمی و اعیان نشین شهر بابل قرار داشت. همچنین، در این محله "گنجینه بابل" در حیاط این خانه قرار دارد و همنشینی دو سبک معماری قاجاری و پهلوی اول در مکانی به وسعت هزار مترمربع، این مجموعه را نسبت به سایر خانه های این محله متمایز کرده است. این مجموعه تاریخی شامل سه خانه جنوبی، شمالی و غربی است. خانه جنوبی این مجموعه همان شاه نشین این عمارت محسوب شده و معماری کاملاً قاجاری دارد. وجود سه دری و پنج دری های مزین به شیشه های رنگی و ساده، پنجره های گره چینی و طاقچه های تماماً گچ کاری شده در تالار و بهارخواب آن همگی شاخصه های سبک معماری قاجاری هستند که در این مجموعه بکار رفته است. در عمارت های شمالی و غربی، وجود پله های بیرونی و همچنین ایوان و ستون های پهن که نشانه ای از اقتدار و عظمت است، حکایت از این دارد که در زمان پهلوی اول، الحاقاتی به این دو بنا اضافه شده است. سقف هر سه بنا سفالی است و	۱- خانه آقا جان نسب (بابل): تعداد طبقات: ۲ ارتفاع (متر): ۸/۵ تا ۱۰ متر در دو طبقه

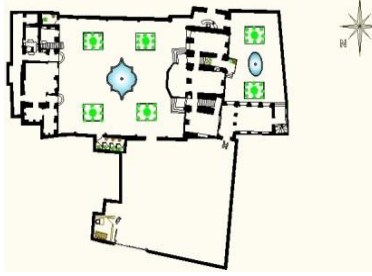
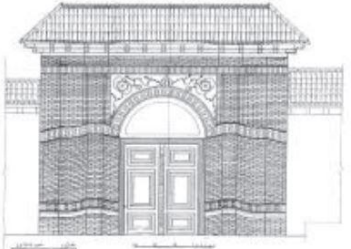
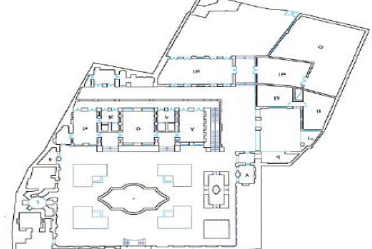
مصالح بکار رفته در آن شامل آهک، سفال، گچ و آجر چهارگوش است که کاملاً با آب و هوای مرطوب شمال ایران سازگاری دارد.		
 نما	 مقطع	 پلان طبقه هم کف
موقعیت جغرافیایی: آمل در منطقه پایین بازار در هسته مرکزی شهر آمل توضیحات: معماری آن قاجاری است. پلان آن مستطیل شکل و در دو طبقه و زیر زمین است که تمام المانهای یک خانه قاجاری را دارا است. (گزارشات میراث فرهنگی آمل) قدمت این اثر متعلق به قرون متأخر اسلامی (قرن ۱۰ الی ۱۳ ه.ق) است. پلان بنا برای استفاده بیشتر از نور خورشید در راستای شرق به غرب است و دارای حیاط شمالی و جنوبی و با سیرکولاسیون حرکتی از سمت حیاط و راه پله به طبقه اول ارتباط دارد. بنا کرسی دارمی باشد و مانند تمام بناهای قدیمی سمت شمال و جنوب دارای دری باز شو برای ایجاد کوران باد می باشد. تزئینات گچی و چوبی پنجره های ارسی و رنگی سقف شیر سر و سفال پوش است. بنا از نظر سازه مشکلی ندارد عمده آسیب بنا عوامل انسانی و فرسایشی است. این ساختمان از دو بنا، یکی از دوره قاجار و دیگری از دوره پهلوی اول ساخته شده است که در نمای ساختمان دوره قاجار با نقش گل و بوته اسلیمی و طرحهای شبیه آجرکاری در بصورت کادر دور نقش های اسلیمی که با استفاده از گچبری ایجاد گردیده است. این ساختمان با پنجره های ارسی در شمال بصورت سه لنگه با طرح گره چینی چوبی و با سه لنگه در چوبی در جنوب و در بالای آن روزنه های نیم دایره ای با طرح گره چینی چوبی و شیشه های رنگی ایجاد گردیده است. مصالحی چون آجر و چوب و سنگ و آهک و نیز شیشه و غیره نیز در این خانه کاربرد داشته است.		۲- خانه منوچهری (آمل): تعداد طبقات: ۲ ارتفاع (متر): ۸ متر
 تصویر	 تصویر	 پلان
موقعیت جغرافیایی: آمل، بافت قدیم شهرستان آمل نیاکی محله توضیحات: خانه قریشی متعلق به دوره قاجاری دریافت قدیم شهرستان آمل ونیاکی محله قرارداد دارد و در فهرست آثار ملی کشور به ثبت رسیده است. بنا با پلان مستطیل در راستای شرق به غرب درد و طبقه و یک انبار نگهداری مواد غذایی با چند خمره بزرگ سفالی نسب شده در کف آن ساخته شده است. قدمت این اثر متعلق به قرون متأخر اسلامی (قرن ۱۰ الی ۱۳ ه.ق) بوده است (گزارشات اداره میراث فرهنگی، صنایع		۳- خانه قریشی (آمل): تعداد طبقات: ۲ ارتفاع (متر): ۸ تا ۱۰ متر در دو طبقه

دستی و گردشگری شهرستان آمل). این بنا دارای تزئینات گچی و چوبی و پنجره های مشبک، ارسی با شیشه های رنگی، نورگیر، نقاشی درخت سرو، پرند و سقف سفال پوش می باشد. از دیگر تزئینات این بنا، آرایه های چوبی ای هستند که در قالب اُرسی ها، حفاظ پای در پنجره-ها، روزن و خفنگ موجب زیبایی بیشتر نمای جنوبی خانه شده اند. نکته قابل توجه در آرایه های چوبی این بنا فرم کلی روزن ها است. نیم دایره با حاشیه ای از نقش چهار لنگه درقائده که آن را از نمونه های مشابه در سایر خانه ها متمایز می کند.		
		
مقطع	تصویر	پلان

خانه های شرق مازندران

جدول (۴): نمونه های مورد مطالعه از مساکن بومی شرق مازندران

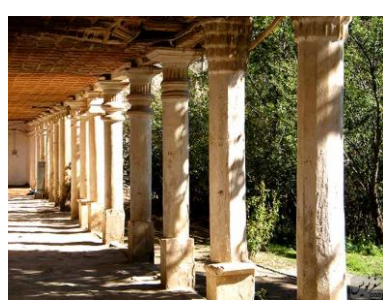
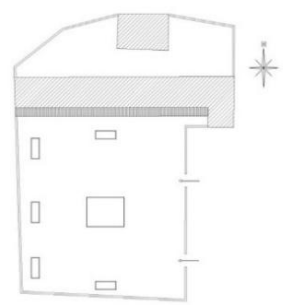
نمونه های مورد مطالعه از مساکن بومی شرق مازندران	
ویژگی های کلی بنا	نمونه مورد مطالعه
موقعیت جغرافیایی: ساری، محله آب انبار نو توضیحات: از ساخته های دوران قاجار بوده و در دوران پهلوی اول قسمتی دیگر به آن اضافه شده است. عمارت دوره پهلوی که در جهت شرقی و غربی بنا شده، دو طبقه است. این بنا که جزو محدود منازل ۳ طبقه در زمان خود می باشد، دارای ۳ حیاط، یکی در ضلع غرب، دیگری در ضلع شرق و آخری در سمت شمالی بنا است. ویژگی های مهم عمارت های ایرانی نوعی آرامش و توازن است که با هنر خاصی در استفاده از رنگ و نور ترکیب شده و در جایی جای خانه حس می شود. این احساس خوب به همراه فضاهای بزرگ و اتاق های متعدد مثل فضاهای اندرونی و بیرونی، میانسرا و حیاط ها، خانه را از هر حیث تکمیل می کند. عمارت فاضلی های ساری یکی از همان عمارت های اصیل ایرانی است. بنای اصلی به صورت سه طبقه و دارای سردابه ای (زیرزمین) در قسمت زیرین است. دارای سه حیاط است یکی در ضلع غرب و دیگری در ضلع شرق و ضلع شمالی که بصورت حیاط اندرونی و بیرونی جلب توجه می کند. قسمت اندرونی (حیاط غربی) شامل حیاط چهارگوش در وسط و مجموعه اتاق های مسکونی، آشپزخانه، حمام و سرویس های بهداشتی و غیره در اطراف آن است و هر طبقه دارای یک شاه نشین (سهدری) و اتاقی در جهت شرقی آن است.	۱- خانه فاضلی (ساری): تعداد طبقات: ۳ ارتفاع (متر): ۸/۵ تا ۱۰ متر در دو طبقه

 تصویر	 تصویر	 پلان طبقه هم کف
موقعیت جغرافیایی: ساری، بافت قدیم شهرستان ساری، محله آب انبار نو. توضیحات: سبک معماری این ساختمان از تکایای دوره قاجاری برگرفته شده و دو بخش اندرونی و بیرونی دارد. بنای اصلی این عمارت در بخش اندرونی در دو طبقه و یک زیرزمین احداث شده، و هر طبقه دارای یک شاه نشین و اتاق های دو طرفه است. شاه نشین طبقه دوم که از زیباترین اتاق های این عمارت است و تنها بخشی است که کاملاً سالم باقی مانده و جای جای آن یادآور شیوه های هنرهای تزئینی دوره قاجار است. مصالح ساختمانی این بنا شامل چوب و آجر و بام آن به صورت شیروانی و سفال پوش می باشد. ویژگی های اجزای معماری آن نظیر اتاق ها، حجره ها، شه نشین، حمام، اصطبل، حیاط و هنر بکاررفته بر روی پنجره ها و ارسی ها و تزئین آنها با شیشه رنگی در نوع خود بی نظیر است.		۲- خانه کلبادی (ساری): تعداد طبقات: 3 ارتفاع (متر): ۸ متر
 نما	 پلان	 پلان
موقعیت جغرافیایی: ساری، بافت قدیم شهرستان ساری، محله آب انبار نو. توضیحات: خانه رمدانی ها از دو بخش قاجاری و پهلوی تشکیل شده که بخش جنوبی آن که متعلق به عصر قاجاری است و دارای سردرب بسیار زیبایی است. این بنا متشکل از دو ساختمان و یک حیاط مرکزی است. بنای دو طبقه ای که در جلو قرار دارد با سردری زیبا در واقع نقش ورودی و هشتی بنا را ایفا می کند. این فضا جهت استراحت مراجعین و انجام اموری که نیاز به وارد شدن به خانه را نداشته در نظر گرفته و اتاق های طبقه فوقانی با تزئینات زیبای چوبی، پنجره های ارسی و نورگیر های گچی محل اسکان مهمانان بود. بنای دوم که در پشت با یک فاصله قرار دارد، در دوره پهلوی اول، دستخوش تغییرات اساسی شده است. این بنا از یک اتاق شاه نشین و دو اتاق معروف به گوشواره در طرفین که با یک راه رو به هم وصل می شوند شکل گرفته است. این اتاق های گوشواره نام، محل قرار دادن لباس و وسایل خواب خدمتکارانی بود که در اتاق شاه نشین زندگی می کردند.		۳- خانه رمدانی (ساری): تعداد طبقات: ۲ ارتفاع (متر): ۸ تا ۱۰ متر در دو طبقه

خانه های غرب مازندران

جدول (۴): نمونه های مورد مطالعه از مساکن بومی غرب مازندران

نمونه های مورد مطالعه از مساکن بومی غرب مازندران		
ویژگی های کلی بنا	نمونه مورد مطالعه	
موقعیت جغرافیایی: شهرستان نور، شهر بلده توضیحات: معماری بروننگرای خانه در موازنه با اقلیم و جغرافیای منطقه بوده است. خانه متشکل بر دو طبقه است که دارای پوشش مسطح بصورت تیرپوش می باشد. پلان خانه خان باباخان بصورت متقارن می باشد و خط تقارن آن بصورت شمالی-جنوبی می باشد. خانه در یک محوطه نسبتاً وسیع قرار دارد و حیاط اصلی آن در سمت جنوب قرار دارد. طبقه همکف خانه خان باباخان از دو بخش اتاقها و ایوان ستوندار تشکیل شده است. اتاقها بصورت نواری در جهت شرقی-غربی کنار هم قرار گرفته اند. ایوان ستوندار در جبهه جنوبی قرار دارد و ستونهای پرکار زیبایی دارد (تصویر هشت).	۱- خانه خان بابا خان (نور): تعداد طبقات: ۲ ارتفاع (متر): ۸/۵ تا ۱۰ متر در دو طبقه	
 تصویر	 تصویر	 پلان طبقه هم کف
موقعیت جغرافیایی: تنکابن، خیابان شهید مطهری، نرسیده به مسجد ساعد توضیحات: مربوط به پهلوی اول. بنا با پلان مستطیل در راستای شرق و غرب در دو طبقه ساخته شده است. این خانه پس از مرمت در دوران پهلوی اول مثل اکثر خانه های دوران پهلوی با یک راه پله از وسط ساختمان و اتاق های طرفین در دو طبقه ساخته شده است. درب ها و پنجره های آن از چوب می باشد. این بنا با پوشش سقف سفال نمایان است و از زیرزمین و یا گربه رو به خاطر نم و رطوبت برخوردار می باشد و سقف اتاق ها با تیرهای چوبی و تخته کوبی سقف و کف اتاق ها نمایان می باشد. مصالح ساختمان از گل و آهک با تعمیرات کاه گل و گچ تزئین شده است.	۲- خانه حاج خلیلی (تنکابن): تعداد طبقات: ۲ ارتفاع (متر): ۸ متر	

پس از معرفی، در ادامه مولفه های مورد بررسی در نمونه های مورد مطالعه ذکر شده است و سپس به بررسی تک تک آنها در خانه های شرق و غرب و مرکز مازندران خواهیم پرداخت:

هندسه: بررسی هندسه و فرم حیاط از نظر کالبدی و شکلی.

درون گرایی و برون گرایی حیاط.

محل قرارگیری: جهت گیری و سیرکولاسیون و نورگیری.

میزان پاسخگویی به طبیعت.

ایوان: که فضای نیمه پوشیده و مرتبط کننده بیرون و درون خانه است.

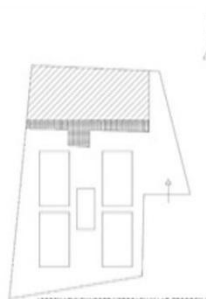
ساختار حوض: از نظر هندسه و کالبدی و شکلی.

جدول (۱): مولفه های مورد بررسی در نمونه های مورد مطالعه شرق مازندران، ماخذ: (نگارندگان).

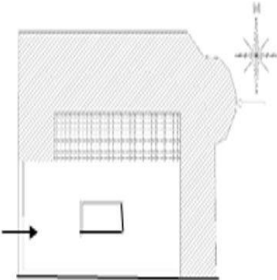
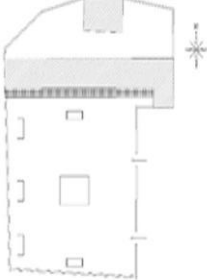
مولفه های مورد بررسی در نمونه های مورد مطالعه شرق مازندران			
			پلان خانه های شرق مازندران
خانه رمندانی (ساری)	خانه فاضلی (ساری)	خانه کلبادی (ساری)	نام بنا
چند ضلعی منظم	چند ضلعی منظم	چند ضلعی منظم	ساختار و هندسه حیاط
درونگرا و دو جبهه ای	درونگرا و چهار جبهه ای	برونگرا و سه جبهه ای	درونگرایی و برونگرایی حیاط
شرقی_غربی	شمال غربی_جنوب غربی	شرقی_غربی	جهت گیری
دسترسی مستقیم به حیاط	دسترسی غیر مستقیم به حیاط	دسترسی مستقیم به حیاط	سیر کولاسیون
جنوبی و غربی	شمال غربی و جنوب شرقی	شمالی و جنوبی	نورگیری
کم	نسبتا خوب	کم	میزان پاسخگویی به طبیعت

تک ایوان	چهار ایوان	دو ایوان	تعداد ایوان	ایوان
شمالی	شمال غربی_ جنوب شرقی	جنوبی_ غربی	جهت	
مستقیم و بدون واسطه	مستقیم و بدون واسطه	مستقیم و بدون واسطه	ارتباط درون و بیرون	
مستطیل	بیضی	بیضی	ساختار حوض	

جدول (۲): مولفه های مورد بررسی در نمونه های مورد مطالعه مرکز مازندران، ماخذ: (نگارندگان).

مولفه های مورد بررسی در نمونه های مورد مطالعه مرکز مازندران				
			پلان خانه های مرکز مازندران	
خانه قریشی (آمل)	خانه منوچهری (آمل)	خانه آقاجان نسب (بابل)	نام بنا	
چند ضلعی منظم	چند ضلعی نامنظم	چند ضلعی منظم	ساختار و هندسه حیاط	
درونگرا و چهار جبهه ای	درونگرا و سه جبهه ای	برونگرا و سه جبهه ای	درونگرایی و برونگرایی حیاط	
شمالی_جنوبی	شرقی_غربی	شمالی_جنوبی	جهت گیری	محل قرارگیری حیاط
دسترسی غیرمستقیم به حیاط	دسترسی غیر مستقیم به حیاط	دسترسی مستقیم به حیاط	سیر کولاسیون	
شمالی و شرقی	غربی و جنوبی	شرقی و غربی	نورگیری	
کم	نسبتا خوب	نسبتا خوب	میزان پاسخگویی به طبیعت	
چهار ایوان	تک ایوان	دو ایوان	تعداد ایوان	ایوان
شمالی و جنوبی	جنوبی	جنوبی	جهت	
مستقیم و بدون واسطه	مستقیم و بدون واسطه	مستقیم و بدون واسطه	ارتباط درون و بیرون	
مستطیل	مستطیل	مستطیل	ساختار حوض	

جدول (۳): مولفه های مورد بررسی در نمونه های مورد مطالعه غرب مازندران، ماخذ: (نگارندگان).

مولفه های مورد بررسی در نمونه های مورد مطالعه غرب مازندران			
		پلان خانه های غرب مازندران	
		پلان خانه های غرب مازندران	
خانه حاج خلیلی (تنکابن)		خانه خان بابا خان (نور)	
چند ضلعی منظم		چند ضلعی منظم	
برونگرا و چهار جبهه ای		برونگرا و سه جبهه ای	
شرقی_غربی		شرقی_غربی	
دسترسی مستقیم به حیاط		دسترسی مستقیم به حیاط	
غربی و جنوبی		شرقی و جنوبی	
کم		کم	
تک ایوان		تک ایوان	
جنوبی		جنوبی	
مستقیم و بدون واسطه		مستقیم و بدون واسطه	
مستطیل		مستطیل	

یافته های پژوهش

خانه های شرق مازندران:

پس از بررسی نمونه ها در شرق مازندران فصل مشترک و تمایزات را استخراج کرده ایم. حیاط خانه ها دارای ساختار هندسی و منظم و راست گوشه می باشند و جهت گیری ها کاملاً مطابق با اقلیم و شرق-غربی می باشد. نورگیری از جبهه جنوب در همه بناها لحاظ شده است. هر سه نمونه دارای حوض در مرکز حیاط ها می باشند که نشان از کاربری و جنبه زیبایی آن دارد. البته در خانه کلبادی و خانه فاضلی حوض ها بصورت بیضی شکل بوده که تأثیر معماری غرب در دوره ی قاجار را ارائه می دهد. از نکات مهم برای ارتباط درون و بیرون در این خانه ها ایوان است که در هر سه نمونه بی واسطه اندرونی را به حیاط متصل می کرده است. اما ارتباط سیرکولاسیونی ورودی از بیرون به بنا در دو خانه کلبادی و رمدانی مستقیم و خانه فاضلی با واسطه اتفاق می افتد و باغچه ها بصورت پراکنده و با پیروی از الگوی منحصر به هر حیاط در خانه ها در نظر گرفته شده اند.

خانه های مرکز مازندران:

پس از بررسی نمونه ها در غرب مازندران فصل مشترک و وجه تمایزات را استخراج کرده ایم. خانه منوچهری و آقا جان نسب حیاط ها از ساختار هندسی منظم بهره جست و خانه قریشی از هندسه ای نامنظم برخوردار می باشد. در رابطه با جهت گیری خانه منوچهری و خانه آقا جان نسب حیاط ها در جهت شمالی-جنوبی شکل گرفته و خانه قریشی در جهت شرقی-غربی مطابق با اقلیم در نظر گرفته شد. برای بهره گیری از نور جنوب در خانه منوچهری و خانه قریشی این مهم در الویت لحاظ گردید. خانه منوچهری و خانه قریشی دارای حوض در مرکز حیاط می باشند. هر سه نمونه از این حوض ها بصورت مستطیل شکل بوده است. از نکات مهم برای ارتباط درون و بیرون در این خانه ها ایوان است که در هر سه بی واسطه اندرونی را به حیاط متصل می

کرده است. ارتباط سیرکولاسیونی ورودی از بیرون به بنا در خانه منوچهری مستقیم و بی واسطه رخ می دهد. باغچه ها در یک خانه آقا جان نسب با ابعاد کوچک در پیرامون حوض در نظر گرفته شد و در خانه منوچهری و خانه قریشی با ابعاد وسیع در نظر گرفته شد.

خانه های غرب مازندران:

پس از بررسی نمونه ها در غرب مازندران فصل مشترک و وجه تمایزات را استخراج کرده ایم. تمامی حیاط خانه ها منظم می باشد و از الگوی هندسی قانونمند بهره جست. در رابطه با جهت گیری حیاط خانه حاج خلیل و خان بابا خان مطابق با اقلیم (شرقی-غربی) جهت گیری شده است. برای تغذیه نورگیری بناها جبهه ی جنوبی در سه نمونه در الویت قرار گرفت. خانه حاج خلیل و خان بابا خان دارای حوض در مرکز حیاط می باشند. هر دو نمونه از این حوض ها بصورت مستطیل شکل بوده است. از نکات مهم برای ارتباط درون و بیرون در این خانه ها ایوان است که در هر دو بی واسطه اندرونی را به حیاط متصل می کرده است. ارتباط سیرکولاسیونی ورودی از بیرون به بنا در هر دو نمونه مستقیم و بی واسطه رخ می دهد. باغچه ها در ابعاد کوچک در پیرامون حوض در نظر گرفته شد.

نتیجه گیری

پس از بررسی نه نمونه از خانه های قاجاری در مازندران نتیجه می گیریم اکثر خانه های قاجاری مازندران حیاط هایی با اشکال منظم هندسی را دارا بوده اند و جهت گیری اکثر حیاط ها مطابق با اقلیم بصورت شرقی-غربی بوده است. نورگیری جبهه جنوبی تقریباً در تمامی بناها الویت دارد. حوض هایی که در حیاط دیده می شود اکثراً به غیر از دو نمونه بصورت مستطیلی می باشد که معمولاً در مرکز حیاط جانمایی می شده است. حوض های بیضوی که در دو نمونه از حیاط ها به کار گرفته شده تأثیر معماری غرب در آن دوره است. ارتباط بین درون و بیرون بناها با حیاط و سیرکولاسیون دسترسی از بیرون به بنا در اکثر این نمونه ها مستقیم و بی واسطه صورت می گرفت. متأسفانه به غیر از دو نمونه در مابقی نمونه ها از فضای سبز و باغچه بسیار کم رنگ استفاده شده است که دلیل این امر نامشخص می باشد.

منابع و مراجع

- [۱] حیدری، ع الف، پیوسته گر، ی، کیایی، م، ۱۳۹۶، ارزیابی نقش حیاط در ارتقای راندمان عملکردی «خانه»، مجله صغه، صص ۷۳-۴۰.
- [۲] ستارزاده، د، ۱۳۹۱، بررسی مفهوم درونگرایی و برونگرایی بر معماری حیاط های خانه های ایرانی.
- [۳] پیرنیا، م ک، ۱۳۸۷، سبک شناسی معماری ایران، چاپ ششم، تهران؛ سروش دانش: ۳۷۱.
- [۴] معماریان، غ ح، ۱۳۸۴، گونه شناسی مسکن ایران: گونه درونگرا، تهران؛ انتشارات دانشگاه علم و صنعت.
- [5] Cooper, marcus, clare and wendy sarkissian. (۱۹۸۶). housing as if people mattered, berkly: university of California press.
- [۶] اردلان، ن، ۱۳۹۰، حس وحدت، ترجمه حمید شاهرخ، اصفهان، نشر خاک.
- [۷] احمدی، ف، ۱۳۸۴، شهر- خانه حیاط مرکزی شهر خانه؛ پایدارشهر- خانه ایینی.
- [۸] نقره کار، ع م، حمزه نژاد، م، باقری، ح، ۱۳۹۳، اجتماع پذیری در حیاط خانه ایرانی (شناخت ویژگی های تقویت کننده حضور در حیاط، از طریق تحلیل سکانس های سینمایی)، نشریه علمی پژوهشی انجمن علمی معماری و شهرسازی ایران؛ ۱۳۹۳: ۵۶-۴۵.
- [۹] نقی زاده، م، امین زاده، ب، ۱۳۷۹، رابطه معنا و صورت در تبیین میانی هنر، مجله هنرهای زیبا، شماره ۸، زمستان ۱۳۷۹.
- [۱۰] نقی زاده، م، ۱۳۸۱، تاثیر معماری و شهر بر ارزش های فرهنگی، مجله هنرهای زیبا، شماره ۱۱، تابستان ۱۳۸۱.
- [11] Rajapaksha I nagai H . and Okumia M (۲۰۰۳). “A Ventilated courtyard as a passive cooling strategy in the Warm Humid Tropics”, Renewable Energy , ۲۸, PP. ۱۷۷۸-۱۷۵۵.
- [12] Harting, T .etal, Tracking restoration in natural and urban field setting. ۲۰۰۳. Journal of Environmental Psychology.
- [۱۳] سلطان زاده، ح، ۱۳۹۵، بررسی نقش استفاده از آب و حیاط در پایداری معماری سنتی ایران، همایش معماری پایدار و توسعه شهری.
- [۱۴] ابو ضیا، ف، قزلباش، م ر، ۱۳۶۴، الفبای کالبدی خانه سنتی یزد وزارت برنامه بودجه، تهران، ۱۳۶۴.
- [۱۵] سلطان زاده، ح، ۱۳۹۴، نقش اقلیم در شکل گیری انواع حیاط در خانه های سنتی در مناطق گرم و خشک، دومین کنفرانس ملی معماری و منظر شهری پایدار، ۱۳۹۴.
- [۱۶] پوردهیمی، ش، نورتفانی، عبدالمجید، ۱۳۶۲، هویت و مسکن، بررسی ساز و کار تعامل هویت ساکنین و محیط مسکونی، فصلنامه مسکن و محیط روستا، شماره ۱۴۱.
- [۱۷] معماریان، غ ح، ۱۳۸۰، گونه شناسی مسکن ایران، گونه درونگرا، تهران، انتشارات دانشگاه علم و صنعت.
- [۱۸] پور موسی، م، مفیدی شمیرانی، م، محمودی زرنیدی، م، ۱۳۹۶، ارزیابی تطبیقی رفتار حرارتی و تهویه در بناهای مسکونی بومی اقلیم معتدل و مرطوب ایران (مطالعه موردی: خانه کلبادی ساری و خانه آقاخان نسب بابل)، فصلنامه مدیریت شهری، شماره ۴۷ تابستان ۹۶، صص ۳۷۷-۳۵۰.
- [19] Frank, crisp (Catherine child's Paterson), medieval gardens, new York, ۱۹۷۹.
- [20] Hanna, arendt, the human, condition, ۱۹۵۸.
- [21] warren, J., fathi, E., ۱۹۸۲, Traditional Houses IN Baghdad, Harsham, Coach publishing House.
- [۲۲] رئیسی دهکردی، الف، ۱۳۹۶، بررسی جایگاه حیاط در معماری اقلیمی بناهای مسکونی شهری با تاکید بر اقلیم سرد و خشک ایران، فصلنامه مدیریت شهری، شماره ۴۸ پاییز ۱۳۹۶، صص ۲۱۷-۲۳۸.
- [۲۳] حاجب، س، کرامت، الف، فیض اله بیگی، الف، ۱۳۹۲، نقش حیاط در معماری پایدار خانه های دوره قاجار (نمونه مورد مطالعه: خانه های تبریز)، مجموعه مقالات همایش پایدار و توسعه شهری، بوکان: ۲۶ اردیبهشت، ۱۳۹۲.
- [۲۴] سلطان زاده، ح، ۱۳۸۹، نقش جغرافیا در شکل گیری انواع حیاط در خانه های سنتی ایران، مجله پژوهش های جغرافیای انسانی، شماره ۷۵، بهار ۱.
- [۲۵] فرشچیان، الف ح، مسعود، ع ر، ۱۳۹۷، بازدریافتی از معماری حیاط مرکزی ایران در محوریت سبز شهرسازی و معماری، فصلنامه علمی تخصصی معماری سبز، سال چهارم، شماره ده، بهار ۱۳۹۷.